

ІСТОРИЧНА ЦИВІЛІСТИКА

УДК 347.6

Абібулаєва Тетяна Геннадіївна,

аспірантка відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ БОРГУ В РИМСЬКОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку суспільства боргові зобов'язання забезпечують розвиток торгівельних відносин та посідають ключове місце в економічному обороті кожної країни. Відтак, гарантія їх стабільності стає одним з пріоритетних напрямків держави. Значна частина таких взаємовідносин має в своєму суб'єктному складі в якості учасників фізичних осіб, що створює ризик неповернення боргу внаслідок біологічної смерті особи, а це, в свою чергу, призводить до нестабільності таких правовідносин. Сучасне українське законодавство регулює правовідносини позики (кредиту) зі спадковим елементом з певними особливостями і обмеженнями, які мають історичне коріння. Таким чином, дослідження історії розвитку відповідальності по боргах в спадкових правовідносинах в римському праві дає змогу зрозуміти і проаналізувати сучасний підхід законодавця в регулюванні цього питання та винайти шляхи вдосконалення нормативної бази.

Стан дослідження теми. В теорії спадкового права особливості процесу переходу обов'язків боржника та прав кредитора в порядку спадкування ґрунтовно досліджувалися майже 100 років тому в монографіях таких видатних науковців як І. Кістяковський «Долговая ответственность наследника въ римскомъ правѣ» 1900 рік, Г. Дормідонтов «Об ответственности наследников по обязательствам оставителя наследства» 1881 рік, Л. Кассо «Преимство наследника в обязательствах наследодателя» 1895 рік.

На сьогоднішній день зазначене питання недостатньо вивчене з-поміж інших питань спадкового права, натомість, воно потребує більш ґрунтового і комплексного підходу в своєму дослідженні у зв'язку з необхідністю усунення протиріч і прогалин в сучасному законодавстві.

Метою дослідження є аналіз історичних аспектів виникнення відповідальності по боргах

спадкодавця у римському праві, особливості такої відповідальності, з'ясувати соціальні і правові передумови становлення сучасного законодавства, що регулює вищезазначені відносини.

Виклад основного матеріалу. Прагнення людини до набуття, збільшення та збереження майна, як показує історія, є споконвічною характерною рисою людської особистості. Природне право або *ius naturale*, як його називали в Давньому Римі, має біологічне походження і притаманне кожній особі з її народження. Власницьке ставлення особи до майна розглядалося прихильниками теорії природного права як органічне вираження сутності людини.

Незважаючи на те, що істина природного права, в цілому, та теорія природної сутності власності, зокрема, так і залишаються предметом дискусій багатьох науковців, притаманність людині такої психологічної риси як «інстинкт власності та небажання її позбутися» заперечувати важко. Це можна побачити навіть у поведінці маленьких дітей, коли вони добровільно не згодні ділитися своїми іграшками та солодощами з іншими. З дорослішанням видозмінюються лише вид і обсяги майна, власне ж ставлення до «свого» залишається таким самим. Постає закономірне питання – навіщо ж людина накопичує все це майно?!

Майже кожен з нас за життя прагне зберегти і збільшити свій статок для задоволення власних потреб і потреб своєї родини. Усвідомлення того, що накопичені блага навіть після смерті їх власника зможуть задовольняти інтереси близьких родичів, спонукає людство до постійного накопичення статків. Перехід же майна від однієї особи після її смерті до іншої особи отримав в теорії права назву «спадкування».

Ще за часів первісного плем'я, коли суспільство тільки починало свій соціальний розвиток, природній інстинкт власності на особисті речі та

бути погоджені проценти» [6, с. 16]. Такий вид суто римської позики не набув свого подальшого розповсюдження в інших системах права, побудованих на зразок римського.

За обставин розвитку інституту позики і широкого поширення в суспільстві зазначених вище зобов'язань виникає нагальна потреба гарантування кредиторам повернення наданих ними позик, навіть після смерті боржника, адже «смерть явище випадкове; вона не може нанести шкоду кредиторам і не має позбавляти їх того задоволення, на яке вони могли розраховувати за життя спадкодавця» [3, с. 6].

Для розуміння особливостей спадкоємства зобов'язань у позикових правовідносинах римської епохи варто розглянути і систематизувати наступні теорії, якими вчені обґрунтовують виникнення цього явища і його принципових засад. Так, в теорії спадкового права можна простежити декілька основних напрямків правової думки з питань причин появи переходу обов'язку з виконання боргу до спадкоємців, серед яких є:

1) *теорія спадкоємства особистості спадкодавця і необмеженої відповідальності спадкоємця*, прихильники якої наполягали на тому, що особистість юридична не припиняється з фізичною смертю особи, відтак після смерті і особистість, і майно з'єднуються в одній особі спадкоємця, а відтак, разом з цим переходить і зобов'язання з виконання боргу. Друга її частина стосовно необмеженої відповідальності знаходить своє обґрунтування саме в повному спадкоємстві особистості померлого, а відтак необмеженої відповідальності по його боргах. Деякі вчені визнають цю теорію як принцип суто римського походження [3, с. 1], однак існують й інші погляди, які заперечують це твердження – «необмежена відповідальність не спеціальний римський принцип. Необмежена відповідальність притаманна всім народам на відомому ступені їх культурного розвитку» [4, с. 37];

2) *теорія спадкування власності, як єдиного цілого*, під якою розуміється «не сукупність предметів спадщини, а єдність активу і пасиву. Права вимоги, борги є невід'ємною частиною цієї єдності, а тому вони переходять на спадкоємця еoipso при цьому, авжеж, в повному обсязі» [4, с. 8]. Ця теорія зустріла низку противників, які заперечували ототожнення власне майна з боргами та правом вимоги;

3) *теорія спільності сімейного майна*, яка, на нашу думку, має логічне обґрунтування впровадження спадкового наступництва боргів в тогочасному суспільстві в силу традиції, устрою і еволюції розвитку сім'ї в історії людства. Так, згідно цієї теорії спільність майна окремої родини і авторитет влади

pater familias зумовили необхідність збереження зобов'язань за нащадками померлого боржника для гарантії розвитку і стабільності відносин позики, які тільки починали своє становлення в економічному житті суспільства.

З аналізу викладених теорій маємо змогу зробити певні висновки щодо особливостей спадкового переходу зобов'язань в Стародавньому Римі, серед яких є наступні:

- зобов'язання не припинялося зі смертю боржника і переходило до його спадкоємців;

- обсяг відповідальності був нічим не обмежений, тобто спадкоємець ставав боржником по зобов'язаннях спадкодавця відповідаючи при цьому в тому числі власним майном;

- такий порядок сформувався під тиском спільності сімейного майна.

З поступальним розвитком норми римського спадкового права в частині необмеженого спадкування зобов'язань починають обтяжуватися різними юридичними конструкціями, адже спадкування боргів більших за успадкований статок було не вигідним не лише спадкоємцю, але й його власним кредиторам, які тепер мали конкурувати з кредиторами спадкодавця, адже все майно – і успадковане і особисте майно спадкоємця спрямовувалося на задоволення потреб кредиторів померлого спадкодавця. З іншого боку, незадоволення мало місце і на боці кредиторів померлого боржника, адже кількість власних боргів новоспеченого спадкоємця могла бути значно більшою за успадковане майно і, таким чином, розраховувати на повне задоволення своїх вимог кредитори вже не мали змоги.

Невигідне положення склалося і в сфері застосування такого виду заповідальних розпоряджень як *legata*. Так, за допомогою легатів відповідальність по боргах померлого боржника не розподілялась пропорційно кількості отримувачів спадкового майна, серед яких в даному випадку були як спадкоємець, так і легаритарій – отримувач відмови. Виконання боргу перед кредиторам покладалося лише на одну особу – спадкоємця, в той час, коли легаритарій, отримавши ту чи іншу майнову вигоду не вступає в жодні зобов'язання спадкодавця.

Вказана в заповідальній відмові особа одержувала тільки визначене майно, у той час, як борги спадкодавця до неї не переходили [2, с. 15].

За таких обставин легат був можливий лише в разі достатності майна на погашення боргів, а спадкоємець відповідав лише у межах вартості успадкованого майна за вирахуванням зобов'язань. Заради справедливості треба зазначити, що за певних обставин такий учасник спадкових відносин як легаритарій міг залишити в себе необтяжене майно

